

بررسی و تبیین نقاط قوت و امتیازات سبک فرزندپروری اسلامی در قیاس با سبک فرزندپروری دایانا بامریند

علی‌احمد پناهی*

چکیده

سبک فرزندپروری والدین یکی از مباحث مهم در تربیت فرزندان و شکل گیری شخصیت آنان است. هدف پژوهش پیش رو معرفی سبک فرزندپروری بامریند و سبک فرزندپروری اسلامی و استنباط نقاط قوت و امتیازات سبک فرزندپروری مبتنی بر اخلاق اسلامی در قیاس با سبک فرزندپروری بامریند است. سؤال اساسی این است که نقاط قوت و امتیازات سبک فرزند پروری مبتنی بر اخلاق و آموزه‌های اسلامی نسبت به سبک فرزندپروری بامریند چیست؟ پژوهش حاضر از تحقیقات توصیفی - تحلیلی و استنتاجی بوده و افزون بر معرفی سبک فرزندپروری بامریند و سبک فرزندپروری اسلامی، به تبیین امتیازات و نقاط قوت سبک فرزندپروری اسلامی پرداخته است. از تبع در گزاره‌های اسلامی می‌توان استنباط کرد که مهم‌ترین نقاط قوت و امتیاز سبک فرزندپروری مبتنی بر آموزه‌های اخلاقی و اسلامی عبارتند از: مسئولیت‌پذیری والدین، ارائه الگوی بهنجار اجتماعی و زیستی، تأکید بر ارتباط والد - فرزندی دوستانه، توجه به اخلاق اسلامی و جهان‌بینی توحیدی، تأکید بر انتظارات بهنجار از فرزندان، ملاحظه ظرفیت‌های شناختی و عاطفی فرزندان.

واژگان کلیدی

سبک فرزندپروری، دایانا بامریند، سبک مسئولانه، انتظارات بهنجار، توازن در تقاضا و پاسخگویی، اقتدارگرایی.

* استادیار گروه روان‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سطح چهار حوزه علمیه قم.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۳۰
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۹

مقدمه

فرزندپروری گونه‌ای از ارتباط والد - فرزندی است که شامل باورها، اصول، روش‌ها و رفتارهای ویژه می‌شود و عاملی موثر در شکل گیری رفتارهای درونی شده و برونوی شده فرزندان است. (بامریند،^۱ ۱۹۹۱ - ۱۶۳) استرنبرگ،^۲ سبک فرزندپروری را چگونگی ترجیحات یک فرد برای توصیف پرورش و تربیت فرزند معرفی کرده است. (استرنبرگ، ۱۱۰ - ۱۴۶) ایشان بر این باور است که سبک فرزندپروری مترادف با توانایی نیست بلکه روش‌های به کارگیری توانایی‌ها در حوزه تربیت فرزند است. زانگ^۳ (۱۱۰: ۵۸۹) معتقد است همان‌گونه که برای اداره جامعه راه‌های مختلفی وجود دارد، برای مدیریت و کنترل فعالیت‌های فرزندان هم راه‌های گوناگونی وجود دارد و این راه‌های متفاوت برای مدیریت و تربیت فرزند را سبک فرزندپروری گویند. به عبارت دیگر سبک‌های فرزندپروری روش رجحان یافته یا غالب والدین در به کارگیری توانایی‌های خویش در پرورش فرزند است. منظور از سبک فرزندپروری در پژوهش حاضر منظومه‌ای از بازخوردها (کنش و واکنش‌ها)، نوع تعامل والدین نسبت به فرزندان، نگرش والدین به فرزندان و کیفیت ارتباط والد - فرزندی در ساحت‌های مختلف که در مجموع یک فضای هیجانی - شناختی را در تعامل والدین با فرزندان و در رفتارهای ابرازی والدین با فرزندان رقم می‌زند، می‌باشد. پژوهشگران و اندیشمندان مختلف بر اهمیت شیوه فرزندپروری در تحول اخلاقی، تربیتی و شخصیتی فرزندان اذعان دارند. هان^۴ (۵۶۷: ۲۰۰۶) سبک‌های فرزندپروری والدین، نگرش والدین به جایگاه فرزند در ساختار خانواده و مدل تعامل والدین با فرزندان را از عناصر حائز اهمیت و اساسی در تربیت فرزندان تلقی می‌کند. بورنستین^۵ (۵۱: ۲۰۰۲) فرزندپروری را اساسی‌ترین مرحله در فرایند پرورش، اجتماعی کردن و انتقال ارزش‌های فرهنگی و اخلاقی و ایده‌آل‌های والدین به فرزندان می‌داند. مهم‌ترین نقش والدین و مریبیان در گستره و فرایند فرزندپروری، آموزش، تربیت، راهنمایی، کنترل و تعامل مناسب با فرزندان است. رفتارهای درونی‌سازی شده^۶ و برونوی‌سازی شده^۷ فرزندان و بهخصوص در دوره کودکی تحت تأثیر عناصر مختلفی است که سطح و کیفیت تعامل والدین و انتظارات آنان از فرزندان، مهم‌ترین عنصر می‌باشد. (ویلم شارست،^۸ ۱۴۵: ۲۰۰۵ - ۱۲۳) اختلال در رفتارهای

1. Baumrind, D.

2. Sternberg, J. R.

3. Zang, R. B.

4. Han, Y. S.

5. Bornstein, M.

6. internalizing.

7. externalizing.

8. Wilmshurst, L.

برونی سازی شده فرزندان پیامدهای منفی بسیاری در پی دارد. (دنیتا و همکاران،^۱ ۸۷ - ۲۰۰۵) آشنایی و التزام والدین به روش‌های فرزندپروری صحیح، باعث شکل‌گیری رفتارهای درونی‌سازی شده و برونوی‌سازی شده مناسب در فرزندان می‌گردد. (ویلم شارست، ۲۰۰۵: ۱۴۵ - ۱۲۳) آشنایی والدین با سبک‌های فرزندپروری صحیح می‌تواند زمینه بسیاری از ناهنجاری‌ها را سد نماید. سبک فرزندپروری والدین از مهم‌ترین عوامل رشد و تحول روانی - اجتماعی فرزندان هستند. (سیفی گندمانی و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۴ - ۱۱) گزاره‌های اسلامی تأکید فراوانی بر اهمیت نقش تربیتی والدگری دارند.^۲ (کلینی، ۱۴۰۷: ۵۱ / ۶) در متون اسلامی اصول، خواباط و روش‌های فرزندپروری به‌طور ضمنی و صریح بیان شده است. فرزندپروری از چشم‌انداز اسلامی، کنشی پیچیده و چند بُعدی که مشتمل بر رفتارها، زمینه‌سازی‌ها، آموزش‌ها، تعامل‌ها و روش‌هایی است که به‌طور مجزا و در تعامل با یکدیگر، بر رشد شناختی، معنوی، عاطفی، اخلاقی و رفتاری افراد تاثیر گذاشته و کُنش‌های افراد را در ابعاد فردی و اجتماعی تحت تاثیر قرار می‌دهد. از چشم‌انداز اسلامی، مسئولیت اولیه و گستره وسیعی از سهم فرزندپروری معطوف به والدین است. در گزاره‌های اسلامی مضافاً بر اینکه تربیت فرزند از وظایف والدین تلقی شده^۳ (نوری، ۱۴۰۸: ۲ / ۶۷) بر لزوم بهره‌گیری والدین از سبک‌های فرزندپروری مناسب و مفید نیز تأکید شده است.^۴ (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۲۶۳) در گزاره‌های اسلامی سعادت و موفقیت فرزندان را در گرو سعادت، موفقیت و تلاش والدین در راستای تربیت نیکوی فرزندان دانسته و مصونیت از ابتلا به نابهنه‌نجری‌های روانی، اخلاقی، شخصیتی و اجتماعی فرزندان و نسل‌های بعدی آنان را به نوع عملکرد آموزشی و تربیتی والدین منوط دانسته است.^۵ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۱۲ / ۱۳) سبک‌های مختلفی در راستای فرزندپروری مطرح شده که برخی از آنها (از جمله سبک فرزندپروری با مریند) از جامعیت و اتفاق نسبی بیشتری برخوردار است.

با تبعی و مطالعه‌ای که در رابطه با پیشینه سبک فرزندپروری به‌ویژه با نگاه اسلامی انجام شد، پژوهش جدی در این رابطه مشاهده نگردید اما به صورت پراکنده و اجمالی در برخی از کتاب‌ها و مقالات به این بحث پرداخته شده بود. برخی از کتاب و پژوهش‌هایی که به نوعی با بحث سبک فرزند پروری و در موارد محدودی با نگاه اسلامی، مرتبط بودند عبارتند از:

1. Denita, M. R.

۲. أَلْرُمُوا أُولَادَكُمْ وَ أَحْسِنُوا إِلَيْهِمْ، فَإِنَّ أُولَادَكُمْ هَدِيهٌ إِلَيْكُمْ؛ مراقب کودکان خود باشید و آنها را خوب تربیت کنید، چون آنها هدیه‌ای هستند از جانب خداوند برای شما.

۳. حق الولد علي الوالد أن ... يحسن ادبه.

۴. أَتَأَكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وَلَيْتَهُ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَ الدَّلَائِلِ عَلَيْ رَبِّهِ وَ الْمَعْوَنَةِ لَهُ عَلَيْ طَاعَتِهِ فِيلَكَ

۵. ان الله لي Flynn بفلح الرجل المؤمن ولده و ولد ولده.

۱. قدسی و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای با عنوان «بررسی سبک‌های فرزندپروری با سبک فرزندپروری امام علیؑ در نامه سی‌ویکم نهج‌البلاغه» به بررسی اجمالی سبک فرزندپروری بامریند پرداخته و با بهره‌گیری از آموزه‌های علوی در نهج‌البلاغه به نقد و بررسی اجمالی روش استبدادی، مقتردانه و سهل‌گیرانه، پرداخته است. در نهایت نیز روش فرزندپروری مقتردانه را نزدیک‌ترین شیوه به شیوه تربیتی امام علیؑ تلقی نموده است.

۲. جان سانتراک (۲۰۱۱) در بخشی از کتاب *Life - span development* به سبک فرزندپروری دایانا بامریند به عنوان معروف‌ترین و جامع‌ترین سبک فرزندپروری اشاره نموده و ضمن معرفی روش‌های چهارگانه بامریند (فرزنده‌پروری مستبدانه،^۱ فرزندپروری آسان‌گیرانه،^۲ فرزندپروری غافلانه^۳ (غفلت‌کننده) و فرزندپروری مقتردانه^۴ به نتایج تربیتی این شیوه‌ها در فرزندان نیز توجه نموده است.

۳. پرچم و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «مقایسه سبک‌های فرزندپروری بامریند با سبک فرزندپروری مسئولانه در اسلام» به بررسی اجمالی سبک فرزندپروری بامریند پرداخته و آن را با شیوه تربیتی اسلامی مقایسه نموده است.

سؤال اساسی پژوهش پیش‌رو این است که نقاط قوت و امتیازات سبک فرزندپروری مبتنی بر اخلاق و آموزه‌های اسلامی نسبت به سبک فرزندپروری بامریند چیست؟ در پژوهش حاضر از روش توصیفی - تحلیلی و اجتهادی بهره برده شده است.

در پژوهش حاضر محقق در قدم نخست در پی آن است که به تبیین و معرفی اجمالی سبک فرزندپروری بامریند بپردازد و در قدم بعدی به معرفی و تبیین نقاط قوت و امتیازات سبک فرزندپروری مبتنی بر آموزه‌های اخلاقی و اسلامی بپردازد.

الف) معرفی اجمالی سبک فرزندپروری دایانا بامریند

یکی از سبک‌های فرزندپروری که از جامعیت و اتفاق نسبی برخوردار است سبک فرزندپروری بامریند است. سبک فرزندپروری بامریند در دسته‌بندی‌ها و گونه‌های مختلف ترسیم و بیان شده که عبارتند از:

۱. گونه و روش سهل‌گیرانه

والدینی که از روش فرزندپروری سهل‌گیرانه^۵ استفاده می‌کنند، مهروز و پذیرا هستند ولی متوقع نیستند؛

- 1. Authoritarian.
- 2. permissive.
- 3. Neglectful parenting.
- 4. Authoritative.
- 5. permissive.

کنترل کمی بر رفتار فرزندان خود اعمال می‌کنند و به آنها اجازه می‌دهند در هر سنی که باشند خودشان تصمیم‌گیری کنند، حتی اگر هنوز قادر به انجام این کار نباشند. (لورا برک، ۱۳۹۴: ۴۸۲ - ۴۸۱) والدین سهل گیر به ابراز وجود و خودگردانی بهما می‌دهند، آنها خواسته چندانی ندارند و به کودکان اجازه می‌دهند تا آنجا که امکان دارد خودشان بر فعالیت‌هایشان نظارت داشته باشند. والدین سهل گیر در تصمیم‌گیری‌ها با کودکان مشورت می‌کنند و به ندرت به تنبیه متول می‌شوند؛ مهریان، غیر بازدارنده، و کم‌توقع هستند. در این مدل تربیتی فرزندان آزادی کامل دارند و هر چه دلشان بخواهد انجام می‌دهند. (پاپالیا، ۱۳۹۱: ۳۲۹ - ۳۲۸) از ویژگی‌های خانواده سهل گیر بی‌توجهی به آموزش رفتارهای اجتماعی است. در این سبک فرزندپروری، پاسخ‌دهی بسیار بالا و کنترل و انتظارات بسیار محدود است. والدین سهل خود را ابزاری برای تحقق آرزوهای فرزندان می‌دانند و نه مسئولی برای شکل دادن و اصلاح رفتارهای فرزندشان.

(کاواباتا،^۱ ۲۰۱۱: ۲۷۸ - ۲۴۰)

۲. گونه غافلانه (غفلت‌کننده)

سبک فرزندپروری غافلانه^۲ سیکی است که در آن والدین به زندگی و سرنوشت کودک بی‌اعتنای هستند. در این سبک تربیتی به طور عمده والدین بیشتر به فکر راحتی و لذایذ خود هستند و راحتی خود را مهم‌تر از سایر جنبه‌ها می‌دانند. نه قوانینی برای کودک وضع می‌کنند و نه پذیرش عاطفی و اجتماعی وجود دارد. در روش فرزندپروری بی‌اعتنای،^۳ پذیرش و روابط بسیار محدود، کنترل ضعیف و بی‌تفاوتی کلی نسبت به استقلال فرزندان وجود دارد. این والدین اغلب از لحاظ هیجانی جدا و افسرده هستند؛ به قدری غرق در استرس خانوادگی هستند که وقت و انرژی کمی برای فرزندان دارند. تربیت بی‌اعتنای در حالت افراطی، نوعی بدرفتاری با کودک است که غفلت نامیده می‌شود. در صورتی که این نوع تربیت زودهنگام شروع شده باشد، تقریباً تمام جنبه‌های رشد، از جمله دل‌بستگی، شناخت و مهارت‌های هیجانی و اجتماعی را مختل می‌کند. (لورا برک، ۱۳۹۴: ۴۸۱ - ۴۸۳)

۳. گونه مستبدانه^۴ (سخت‌گیرانه)

در روش فرزندپروری مستبدانه، سطح پذیرش، روابط عاطفی و استقلال دهی پایین است و سطح کنترل بسیار بالاست. والدین مستبد، سرد و طردکننده هستند، آنها برای اعمال کنترل فریاد می‌کشند، دستور می‌دهند،

1. Kawabata, Y.

2. Neglectful parenting.

3. uninvolved child – rearing style.

4 .authoritarian.

عیب‌جویی و تهدید می‌کنند. برای فرزند خود تصمیم می‌گیرند و انتظار دارند کودکان تصمیم آنها را بی‌چون و چرا اطاعت کند. نافرمانی و مقاومت کودکان باعث واکنش تند و همراه با تنبیه از ناحیه والدین می‌گردد. این شیوه تربیتی، سبکی تنبیه کننده^۱ و محدود کننده^۲ است؛ کودکان به اطاعت مطلق تشویق و ترغیب می‌شوند. والدین مستبد (سخت‌گیر) محدودیت‌های جدی برای کودک وضع می‌کنند و توقعات غیرمتعارف دارند؛ به کودکان اجازه تبادل کلامی محدودی می‌دهند. آنها معمولاً قوانین سخت و فراتر از توان کودکان وضع می‌کنند و توضیحی نیز راجع به قوانین نمی‌دهند و لزومی برای ارائه دلیل نمی‌بینند. (سانتراک، ۲۰۱۱: ۲۵۱) در این سبک تربیتی، اعمال کنترل بالا و مسئولیت‌پذیری پایین است. بهره‌گیری از تنبیه^۳ بهویژه تنبیه بدنی در سبک فرزندپروری مستبدانه فراوانی معناداری دارد. (رگالدو و همکاران، ۱۹۵۲-۱۹۵۸: ۲۰۰۴)

۴. گونه و سبک مقترانه

روش فرزندپروری مقترانه^۴، جامع‌ترین، موفق‌ترین و کارآمدترین روش فرزندپروری نسبت به سایر سبک‌های مطرح شده توسط با مریند است. این روش فرزندپروری، پذیرش و روابط نزدیک، روش‌های کنترل سازگارانه، حمایت و انتظارات منطقی و استقلال دادن مناسب را شامل می‌شود. منظور از خانواده مقترن، خانواده‌ای است که کودکان را به شیوه‌ای که قاطع و اطمینان‌بخش است تربیت می‌کنند؛ یعنی در این خانواده روابط والدین صمیمی بوده و هر فردی در جایگاه مناسب خود قرار دارد. در چنین خانواده‌ای فرزند به استقلال و آزادی فکری تشویق می‌شود و در عین حال نوعی محدودیت و کنترل‌هایی نیز وجود دارد. در این خانواده، روابط کلامی زیادی وجود دارد، اظهار نظر برای همه افراد مجاز است، رابطه عاطفی وسیعی در تعاملات کودک با والدین و بین پدر و مادر وجود دارد. (سانتراک، ۲۰۱۱: ۲۵۴) گرمی و صمیمیت، اساس برقراری ارتباط است و هر کدام از افراد خانواده به شیوه‌ای منطقی و عقلانی و در چارچوب اختیاراتشان اظهار نظر می‌کنند. والدینی که این سبک تربیتی را به کار می‌گیرند توجه عاطفی مشبti به فرزندان دارند و کنترل نرمالی بر فرزندان دارند و در محدوده توان و شرایط فرزندان به آنان اختیار می‌دهند و مسئولیت واگذار می‌نمایند. این والدین استقلال مناسب با سن را تشویق می‌کنند و فرزندان را در مسایل شخصی درگیر می‌کنند و اختیارات می‌دهند. (کاسترر، ۱۳۴: ۲۰۰۹ - ۱۲۴)

1. Punitive style.

2. Restrictive style.

3. Punishment.

4. Regalado & others.

5. Authoritative child-rearing style.

6. Kusterer.

والدین مقتدر، صمیمی و دلسوز و نسبت به نیازهای کودک حساس هستند. آنها رابطه والد - فرزندی لذت‌بخش و از لحاظ هیجانی خشنود‌کننده‌ای را برقرار می‌کنند که کودک را به سمت ارتباط نزدیک می‌کشانند. (لورا برک، ۱۳۹۴: ۴۸۳ - ۴۸۱) در این خانواده فرزندان به راحتی اظهار عقیده می‌کنند و هنرها و مهارت‌های خود را بروز داده و از امنیت روانی برخوردارند. (سانترال، ۲۰۱۱: ۲۵۳ - ۲۵۲)

ب) امتیازات و ویژگی‌های سبک فرزندپروری اسلامی

با ژرف‌نگری، مطالعه و تتبیع در آموزه‌های اسلامی و سیره مصصومان ﷺ می‌توان ادعا کرد که سبک فرزندپروری مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و اخلاقی، دارای ویژگی‌های منحصر به فردی است. در سبک فرزندپروری اسلامی به تمام ساحت‌های تربیت و پرورش فرزند پرداخته شده است. سبک فرزندپروری اسلامی، سبکی مسئولانه و جامع‌نگرانه بوده و والدین را ملزم به پرورش فرزندان در راستای جهان‌بینی توحیدی و اهداف خلقت انسان و تحقق سعادت و خوشبختی، نموده است. برخی از ویژگی‌های منحصر به فرد سبک فرزندپروری اسلامی عبارتند از:

۱. مسئول بودن والدین نسبت به فرزندان

در چشم‌انداز اسلامی، فرزندپروری یکی از شاخص‌ترین نقش‌های والدین قلمداد شده و مسؤولیت دقیق و خطیری را معطوف به والدین کرده است.^۱ (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳: ۲ / ۶۲۲) مربی‌گری والدین نسبت به فرزندان از موضوعاتی است که در گزاره‌های دینی به روشنی به آن تصریح شده است. در تعالیم اسلامی مصونیت بخشی از ابتلا به ناهنجاری‌های روانی، اخلاقی، شخصیتی و اجتماعی فرزندان و نسل‌های بعدی آنان را، با عملکرد آموزشی و سبک فرزندپروری مرتبط دانسته است.^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۵ / ۷۶) در گزاره‌های دینی تلاش شده با مدنظر قرار دادن مشوق‌های مختلف^۳ (حرعاملی، ۱۴۰۹: ۲۱ / ۴۷۶) والدین را نسبت به ایفای نقش فرزندپروری برانگیزاند. انتظار اساسی در فرزندپروری مبتنی بر آموزه‌های اسلامی، نهایت تلاش در راستای پرورش فرزندان شایسته و در تراز افراد شایسته و به‌هنگار است.^۴ (کلینی، ۱۴۰۷: ۶ / ۴۸) در گزاره‌های اسلامی از والدین انتظار است که نهایت تلاش خود را در فرزندپروری مبدول دارند و فرزندانی

۱. أَمَّا حَقُّ وَلَدِكَ فَإِنْ تَعْلَمَ أَنَّهُ مِنْكَ وَ مُضَافٌ إِلَيْكَ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا يَخْيِرُهُ وَ شَرِّهُ وَ أَنَّكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وُلِّيَتْ مِنْ حُسْنِ الْأَبَدِ وَ الْدَّلَالَةِ عَلَيَّ رِبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْمُعْوَنَةِ عَلَيَّ طَاعَتِهِ فَاعْمَلْ فِي أَمْرِهِ عَمَلَ مَنْ يَعْلَمُ أَنَّهُ مُثَابٌ عَلَيَّ الْإِحْسَانِ إِلَيْهِ مُعَاقَبٌ عَلَيَّ الْإِسَاءَةِ إِلَيْهِ.

۲. إِنَّ اللَّهَ لِيُفَلِّحُ بِقَلَاحِ الرَّجُلِ الْمُؤْمِنِ وَلَدَهُ وَ وُلْدَهُ وَ مُلْدِهِ.

۳. لَأَنْ يُؤَدِّبَ أَحَدُكُمْ وَلَدًا خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَتَصَدَّقَ بِنَصْفِ صَاعٍ كُلَّ يَوْمٍ.

۴. رَحِيمُ اللَّهُ وَالَّذِينَ أَعْنَانَا وَلَدَهُمَا عَلَيَّ بِرَّهِمَا.

پرورش دهنده برای جامعه و خانواده سرمایه و منزلت اجتماعی تلفی گردد.^۱ (ابن شعبه حراتی، ۱۴۰۰: ۲۶۳) در سبک فرزندپروری اسلامی بین انتظارات والدین و توانایی فرزندان هم‌ترازی وجود دارد و از فرزندان انتظار کُنش‌وری‌های بهنجار و متناسب با ارزش‌های والای اخلاقی و اسلامی وجود دارد.^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۳ / ۱۱۴)

در آموزه‌های اسلامی از یکسو تلاش شده برای والدین در قبال فرزندان و تربیت آنان تعهد و التزام ایجاد گردد و از سوی دیگر نیز فرزندانی مسئولیت‌پذیر و متعهد پرورش یابد. در قرآن کریم، به صراحت بر مسئولیت والدین در پرورش فرزندان تأکید کرده و می‌فرماید: ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هایست، نگاه دارید.^۳ (تحريم / ۶) در تفسیر این آیه شریفه از مکارم شیرازی نقل است که می‌گوید: نگه‌داری خویشتن به ترک معاصی و عدم تسليم در برابر شهوت است و نگهداری خانواده و احساس مسئولیت در برابر آنان به فرزندپروری شایسته، دعوت به نیکی، نهی از منکر و فراهم نمودن محیط سالم و اخلاقی برای فرزندان است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷: ۲۸۷ / ۲۴) پیامبر گرامی اسلام ﷺ در پاسخ فردی که سوال کرد چگونه خود و خانواده را از آتش حفظ کنیم فرمودند: کارهای پسندیده انجام دهید و خانواده خود را نیز به آن دعوت کنید و همچنین آنان را به اطاعت و بندگی پروردگار ادب و تربیت نمایید.^۴ (ابن حیون، ۱۳۸۵: ۱ / ۸۲) انتظار پیامبر گرامی حضرت محمد ﷺ از والدین این است که فرزندان را به گونه‌ای شایسته پرورش دهد و با سبک فرزندپروری بهنجار او را به جایگاهی نیکو برساند.^۵ (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۴ / ۳۷۲) پیامبر گرامی اسلام، والدین را که در ایفای نقش و مسئولیت پرورشی و فرزندپروری خویش اهمال کاری و کوتاهی دارند، سرزنش نموده است.^۶ (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۴ / ۳۷۲) پیامبر گرامی اسلام در راستای تشویق والدین و احساس مسئولیت نسبت به پرورش شایسته فرزندان می‌فرماید: خداوند پدر و مادری را که فرزندان خود را به نیکی و ادارند رحمت می‌کند.^۷ (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۴ / ۳۷۲) حضرت امام صادق علیه السلام در رابطه با اهمیت فرزندپروری

۱. فَاعْمَلْ فِي أَمْرِهِ عَمَلَ الْمُتَّرَبِّينَ يَحْسُنْ أَثْرَهُ عَلَيْهِ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا الْمُعَدَّرِ إِلَيْ رَبِّهِ فَيَبَأَكَ وَيَبَأَكَ يَحْسُنْ الْقِيَامِ عَلَيْهِ.
۲. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ رَحْمَ اللَّهِ مِنْ اعْنَ وَلَدِهِ عَلَيْ بَرِهِ . قَالَ قَلْتَ: كَيْفَ بَعْنِهِ عَلَيْ بَرِهِ . قَالَ: يَقْبَلُ مَسْوُرَهُ وَيَتَجَاوِزُ مَنْ

مَسْوُرَهُ وَلَا يَنْخُرُقُ بِهِ .

۳. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آتَمُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَكَوْدُهَا النَّاسُ وَالْحَجَارَةُ .

۴. عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لَمَّا تَرَكَتْ مَدْنِيَّةَ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آتَمُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا» قَالَ النَّاسُ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ نَقْيِ أَنْفُسَنَا وَأَهْلِيَنَا قَالَ أَعْمَلُوا الْخَيْرَ وَذَكَرُوا بِهِ أَهْلِيكُمْ فَأَدْبُوْهُمْ عَلَيْ طَاعَةِ اللَّهِ .

۵. حَقُّ الْوَالِدِ عَلَيْهِ وَالدِّيْنِ أَنْ ... وَأَدْبُهُ وَيَضَعُهُ مَوْضِعًا صَالِحًا .

عَلَيْهِ اللَّهُ وَالدِّيْنِ حَمَالًا وَلَدَهُمَا عَلَيْ عُقُوقَهُمَا .

۷. رَحْمَ اللَّهُ وَالدِّيْنِ حَمَالًا وَلَدَهُمَا عَلَيْ بِرْهِمَا .

می‌فرمایند: «بهترین چیزی که پدران برای پسرانشان به ارث می‌گذارند، تربیت است نه ثروت؛ زیرا ثروت نابود می‌شود اما تربیت ماندگار است».¹ (کلینی، ۱۴۰۷: ۸ / ۱۵۰) پیامبر گرامی اسلام نسبت به کوتاهی در تربیت فرزند هشدار می‌دهد و می‌فرماید: همان‌طور که فرزندان عاق والدین می‌شوند، والدین نیز (به دلیل کوتاهی در تربیت فرزند) عاق فرزندان خود می‌گردند.² (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳: ۴ / ۳۷۲) رسول اکرم ﷺ به بعضی از کودکان نظر کرده و فرمودند: وای بر فرزندان آخرالزمان از روش پدرانشان! سؤال شد: يا رسول الله! از پدران مشرک آنها؟ حضرت فرمود: نه، از پدران مسلمانشان که چیزی از فرائض دینی را به آنها یاد نمی‌دهند و اگر فرزندان، هم پی فraigیری بروند، آنها را منع می‌کنند و تنها از این خشنودند که آنها درآمد مالی داشته باشند هر چند ناچیز باشد. سپس فرمود: من از این پدران بیزارم و آنان نیز از من بیزارند.³ (شعیری، بی‌تا: ۱۰۶) از پیامبر اسلام ﷺ نقل شده است که فرمودند: هر کدام از شما به منزله شبانی هستید و همه شما نسبت به رعیت خود مورد بازخواست قرار می‌گیرید، بنابراین فرمانروای مردم از رعیت خود بازخواست می‌شود، و مرد نسبت به خانواده‌اش سرپرست است و مسئول، و زن سرپرست اهل خانه شوهر و فرزندانش و مسئول آنها است. (بخاری، ۱۴۰۶: ۹ / ۱۸۶؛ بیهقی، ۱۴۱۹: ۹ / ۴۰۹)

۲. رعایت اولویت‌ها در فرزندپروری

لزموم رعایت اولویت‌ها (از حیث زمانی و محتوایی) از دیگر موضوعات و اصول مهم در سبک فرزندپروری اسلامی است. برخی از موضوعات تربیتی در اولویت نخست قرار دارد و زیرینای تحول روحی و شخصیتی فرزندان است و افق‌های آئی فرزندان را ترسیم می‌کند. باورهای اعتقادی و معرفتی صحیح، بهره‌مندی از جهان‌بینی و ایدئولوژی صحیح و آشنایی با هنجارهای اجتماعی از این موارد است. در سیره و کلمات اهل بیت ﷺ و بهویژه در کلمات حضرت علیؑ بر اولویت‌دهی به باورهای دینی، اخلاقی و معنوی تأکید شده است.⁴ (شريف الرضي، ۱۴۱۴: ۳۹۳) در گزاره‌های اسلامی توصیه شده که با تدبیر و ژرفاندیشی در عظمت و مخلوقات خداوند، شخصیت و شاکله وجودی خود را با خالق متعال پیوند بزنید⁵ (مفید، ۱۴۱۴: ۳۳۶)، و

۱. إِنَّ خَيْرَ مَا وَرَثَ الْأَبَاءُ لِأَبْنَائِهِمُ الْأَدَبُ لَا الْمَالُ فَإِنَّ الْمَالَ يَذْهَبُ وَ الْأَدَبَ يَقْفَأُ.

۲. يَلْزُمُ الْوَالِدَيْنِ مِنْ عُغْوَقٍ وَ لَدِهِمَا مَا يَلْزُمُ الْوَلَدَ لَهُمَا مِنْ عُقُوقِهِمَا.

۳. رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ نَظَرَ إِلَى بَعْضِ الْأَطْفَالِ فَقَالَ وَيْلٌ لِلْأَوْلَادِ آخِرُ الزَّمَانِ مِنْ آبَائِهِمْ فَقِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مِنْ آبَائِهِمُ الْمُشْرِكِينَ فَقَالَ لَا مِنْ آبَائِهِمُ الْمُؤْمِنِينَ لَا يُعْلَمُونَهُمْ شَيْئًا بَيْنَ الْفَرَائِضِ وَ إِذَا تَعَلَّمُوا أَوْلَادُهُمْ مَنْعُوهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُمْ يَعْرَضُهُ سَيِّرَهُ مِنَ الدُّرُّيْنَا فَأَنَا مِنْهُمْ بَرِيءٌ وَ هُمْ مِنِّي بِرَاءٌ.

۴. وَ أَنْ أَبْتَرِيَكَ بِتَعْلِيمِ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ تَأْوِيلِهِ وَ شَرَائِعِ الْإِسْلَامِ وَ أَحْكَامِهِ وَ حَلَالِهِ وَ حَرَامِهِ لَا أُجَاوزُ ذَلِكَ يَكَ إِلَيْ غَيْرِهِ.

۵. لقمان حکیم به فرزندش فرمود: «يا بني ... و اطل التفكير في ملکوت السماوات والارض والجبال وما خلق الله فكهي بهذا و اعظًا لقلبك».

برای خداوند هیچ همتایی (نه در خلقت و نه در تدبیر امور) قرار ندهید.^۱ (القمان / ۱۳) در آموزه‌های اسلامی بر لزوم برقراری رابطه عمیق و مستحکم با خالق هستی تأکید شده و ضرورت یاد و ذکر خداوند، تشویق شده است.^۲ (مجلسی، ۹۳: ۱۴۰۳ / ۱۵۲) در سبک فرزندپروری اسلامی از والدین انتظار می‌رود تا فرزندان خود را به‌گونه‌ای تربیت کنند که در آثار صنع الهی بینشند و در کارهای پروردگار اندیشه کنند.^۳ (مجلسی، ۷۴: ۱۴۰۲ / ۴۰۲) در سبک فرزندپروری اسلامی، اولویت نخست ایجاد تحول در بینش، اعتقادات و هنجارهای اخلاقی و جهان‌بینی است. وقتی پایه‌های معرفتی و بینشی فرزندان به نحو شایسته و صحیح شکل بگیرد، این‌می‌بخشی و مصونیت‌بخشی از آسیب‌ها و چالش‌های زندگی برای آنان افزایش پیدا می‌کند.

در سبک فرزندپروری مسئلانه، آموزش و تربیت افراد در زمانی بهینه انجام می‌شود^۴ (کلینی، ۱۴۰۷: ۸ / ۹۳ و مجلسی، ۷۴: ۱۴۰۳ / ۲۰۰) و التزام به آموزش موضوعاتی که موردنیاز و اولویت است، جدی تلقی می‌گردد.^۵ (ابن‌آبی‌الحدید، ۲۰: ۳۳۳ / ۱۴۰۴) لزوم اقدام به فرزندپروری در زمان بهینه و قبل از اینکه اندیشه‌های غلط و ناصواب در فرزندان شکل بگیرد،^۶ (شریف الرضی، ۳۹۳: ۱۴۱۴) از نکات مهم در سبک فرزندپروری اسلامی است. بهره‌گیری از فرصت‌های طلایی در زندگی (مثل جوانی) مورد تأکید زیاد است و چشم‌اندازه‌های کلان‌نگرانه برای فرزندان ترسیم می‌شود.^۷ (ابن‌بابویه، ۳۵۷: ۴ / ۱۴۱۳ و تمیمی آمدی، ۳۲۴: ۱۳۶۶) آراستگی به صفات اخلاقی و رفتاری ممتاز^۸ (طوسی، ۳۰۲: ۱۴۱۴)، هوشیاری در زندگی و خدامحوری (ابن‌آبی‌الحدید، ۲۰: ۳۳۷ / ۱۴۰۴) از موضوعاتی است که در فرزندپروری اسلامی مورد تأکید است.

۱. يَا بْنَيَّ لَا تُشْرِكُ بِاللَّهِ إِنَّ الشَّرِكَةَ أَلِلَّمْ عَظِيمٌ

۲. يَا بْنَيَ كَنْ لَهُ ذَاكِرًا عَلَى كُلِّ حَالٍ. اِي سبب بینک و بین الله جل جلاله اذا اخذت به.

۳. اَمَّا عَلَىٰكُمْ فَرِزْنَدْش اَمَّا حَسَنٌ فَرِمُود: «وَلَا عَبَادَهُ كَالْفَكَرُ فِي صَنْعَهُ اللَّهِ».

۴. عَلَيْكَ بِالْأَحْدَاثِ فَإِنَّهُمْ أَسْرَعُ إِلَيْيَ كُلِّ حَيٍّ. إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدَثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَّةِ مَا أُقْيِي فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَيْلَتُهُ.

۵. أَوْلَى الشَّيَاءِ أَنْ يَتَعَلَّمَهَا الْاحْدَاثُ الشَّيَاءُ الْتِي إِذَا صَارُوا رِجَالًا أَحْتَاجُوا إِلَيْهَا.

عَبَادَرْتُ بِوَصِيَّتِي إِلَيْكَ ... قَبْلَ ... سَيِّقْنِي إِلَيْكَ بِعُضُّ غَلَبَاتِ الْهُوَى وَ فِتْنَ الدُّنْيَا فَتَكُونُ كَالصَّعْبِ التَّغْوِيرُ وَ إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدَثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَّةِ مَا أُقْيِي فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَيْلَتُهُ فَبَادَرْتُكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَفْسُوْ قَلْنَكَ وَ يَشْغُلَ لَكُوكَ.

۷. يَا عَلَيْ بَادِرْ بِأَرْبَعَ قَبْلَ أَرْبَعَ شَبَابَكَ قَبْلَ هَرَمَكَ وَ صِحَّتِكَ قَبْلَ سُقْمِكَ وَ غَنَاكَ قَبْلَ فَقْرَكَ وَ حَيَّاتِكَ قَبْلَ مَوْتِكَ. لَا تَرَوْلُ قَدَّما عَبَدِ بَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُسَالَ عَنِ أَرْبَعِ عَنْ عُمُرِهِ فِيمَا أَفَاهُ وَ عَنْ شَبَابِهِ فِيمَا أَبْلَاهُ وَ عَنْ مَالِهِ مِنْ أَيْنَ أَكْتَسَبَهُ وَ فِيمَا أَنْفَقَهُ وَ عَنْ حُبِّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ شَيْانَ لَا يَعْرُفُ فَضْلَهُمَا إِلَّا مَنْ فَقَدَهُمَا: الشَّبَابُ وَ الْعَافِيَّهُ.

۸. وَ اعْلَمِي أَنَّ الشَّابَ الْحَسَنَ الْحُلُقَ مِفْتَاحُ لِلْخَيْرِ، مِعْلَاقُ لِلشَّرِّ، وَ أَنَّ الشَّابَ الشَّحِيجَ الْحُلُقَ مِعْلَاقُ لِلْخَيْرِ مِفْتَاحُ لِلشَّرِّ.

۳. رعایت تفاوت‌های فردی و جنسیتی در پاسخ‌گویی و انتظارات

از آنجاکه افراد از لحاظ بهره هوشی، خلق و خو، توانمندی معرفتی، ویژگی‌های شخصیتی و ... با یکدیگر تفاوت دارند، والدین و مریبان باید نسبت به این تفاوت‌ها حساس باشد. (شعبانی، ۱۳۸۹: ۱۳۹) در آموزه‌های اسلامی افزون بر قبول تفاوت‌های فردی^۱ (کلینی، ۱۴۰۷ / ۸)، بر رعایت توانمندی و ظرفیت‌های شناختی و ادراکی افراد^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۲۱)، توصیه شده است. همچنین به دلیل تفاوت شناختی (عقلی)، عاطفی، هوشی و ...، که بین زن و مرد وجود دارد در فرزندپروری باید به این تفاوت‌ها توجه داشت. توجه به تفاوت‌های فردی و جنسیتی به عنوان یک قانون روان‌شناختی، باید در فرزندپروری ملاحظه شود و این اصل در سبک فرزندپروری اسلامی ملاحظه شده است. به تفاوت‌های فردی و جنسیتی در آموزه‌های اسلامی توجه شده و بر لزوم رعایت آنها تأکید شده است.^۳ (کلینی، ۱۴۰۷: ۵ / ۵۱۰) در آموزه‌های اسلامی افزون بر لزوم ملاحظه تفاوت‌های جنسیتی، بر رعایت تفاوت‌های ادراکی و شناختی مخاطب (فرزنдан) توصیه گردیده است.^۴ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۲۱)

حضرت علی[ؑ] فرمودند: فرزندان را به آداب و رسوم خودتان مجبور نکنید زیرا آنها برای دوره خاص خودشان آفریده شده‌اند (یعنی باید اقضای زمانی و مکانی را باید در فرزندپروری لحاظ نمود).^۵ (ابن أبيالحدید، ۱۴۰۴: ۲۰ / ۲۶۷) پیامبر گرامی فرمود: خدا رحمت کند کسی را که فرزندش را بر نیکویی یاری کند، راوی پرسید: چگونه فرزند خود را بر نیکویی یاری کند؟ حضرت جواب داد: آنچه را در توان کودک باشد از او پذیرد و از آنچه که بر کودک دشوار و سخت است در گزند و با تحملی کارهای فراتر از ظرفیت به او ستم روا ندارد و در رفتار با او درشتی و سختگیری نشان ندهد.^۶ (کلینی، ۱۴۰۷: ۶ / ۵۰) در آموزه‌های اسلامی همچنین بر آمادگی‌های روان‌شناختی فرزندان توجه خاصی شده است.^۷ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۶۰) باید سطح و کیفیت تعامل والدین با فرزندان، همتراز و مناسب با رشد زیستی و شناختی

۱. النَّاسُ مَعَادِنُ كَمَعَادِنِ الذَّهَبِ.

۲. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِنَّا مَعَاشِرَ الْأَئِيَاءِ تُكَلِّمُ النَّاسَ عَلَيَ قَدْرٍ عُقُولِهِمْ؛ كَلِمَ النَّاسَ يَمَا يَعْرُفُونَ.

۳. لَا تُمْلِكُ الْمَرْأَةُ مِنَ الْأَمْرِ مَا يُجَارِوْنَ نَسْهَهَا فَإِنَّ ذَلِكَ أَعْظَمُ لِحَالِهَا وَ أَرْحَى لِبَالِهَا وَ أَدْوَمُ لِجَمَالِهَا فَإِنَّ الْمَرْأَةَ رِيَاحَةُ وَ لَيْسَتْ يَقْهَرَّ مَائَةً.

۴. كَلِمَ النَّاسَ يَمَا يَعْرُفُونَ. كَلِمَ النَّاسَ عَلَيَ قَدْرٍ عُقُولِهِمْ.

۵. لَا تَقْسِرُوا أَوْلَادَكُمْ عَلَيْ آدَابِكُمْ فَإِنَّهُمْ مُخْلُوقُونَ لِرَمَانِكُمْ.

عَرَّحَمَ اللَّهُ مَنْ أَعْنَانَ وَلَدَهُ عَلَيْ بِرْهُ قَالَ قُلْتُ كَيْفَ يُعِيشُهُ عَلَيْ بِرْهُ قَالَ يَقْبِلُ مَيْسُورَهُ وَ يَتَجَوَّزُ عَنْ مَعْسُورِهِ وَ لَا يُرْهِقُهُ وَ لَا يَحْرَقُهُ

۶. إِذَا نَشَطَتِ الْقُلُوبُ فَأَوْدِعُوهَا وَ إِذَا نَفَرَتْ فَوَدَّعُوهَا.

فرزندان تغییر کند. در فرزندپروری اسلامی والدین ملزم به کُنش به هنجار و هم‌تراز با ظرفیت‌های فرزندان هستند و از انتظارات نامتوازن و رفتارهای نابهجه منع شده‌اند. در آموزه‌های اسلامی بر سبکی معتمد (تمهی از افراط و تفریط) تأکید و سفارش شده است. شاکله و اساس قوانین اسلامی بر اعتدال و میانه‌روی پایه‌گذاری شده است. در تمام مراحل فرزندپروری، بر لزوم رعایت ظرفیت‌های زیستی، روان‌شناختی و توانایی ادراکی فرزندان، سفارش شده است. در واگذاری تکالیف عبادی، خانوادگی، اجتماعی و آموزشی به فرزندان، بر منشی سهل‌گیرانه و میانه سفارش شده است. انتظارات افراطی و مشقت‌آور، نهی شده است.^۱ (بقره / ۲۸۶) تکلیف بما لا يطاق،^۲ در اسلام وجود ندارد. اسلام از والدین انتظار دارد با هریک از فرزندان (خردسال، نوجوان، جوان، دختر، پسر، سفیه، مجنون، معلول، کم‌خرد، تیزهوش و ...) از سبک و روش مناسب بهره بگیرد و تکالیف متناسب از آنان بخواهد. در سبک فرزندپروری اسلامی نحوه تعامل و انتظارات و کیفیت پاسخ‌گویی والدین نسبت به دختران و پسران و نسبت به دوره‌های مختلف تحول، متفاوت است. نحوه نظارت بر دختران با نحوه نظارت و تعامل با پسران تفاوت دارد.

۴. تأکید بر مهورزی و محبت معتمد در ارتباط والد-فرزندی

محبت و تعامل عاطفی یکی از ابزارهای مهم در تأثیرگذاری است. در سایه محبت است که فرزندان به والدین اعتماد می‌کنند و حرف‌های آنها را می‌پذیرند. حضرت علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: دل‌های مردمان وحشی است، هر کس به آنها الفت جوید به او روی آورند.^۳ (شريف الرضي، ۱۴۱۴: ۴۷۷) هر کسی به چیزی علاقه داشته باشد با او همسان‌سازی می‌کند و او را الگو قرار می‌دهد. علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: هر که دوست دارد چیزی را حرجی می‌شود بذکر آن.^۴ (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۶۵) در گزاره‌های دینی در راستای تأثیرگذاری بر فرزندان توصیه به تعامل عاطفی و محبت‌آمیز شده است^۵ (برقی، ۱۳۷۱ / ۱: ۲۹۳ و مفید، ۱۴۱۳: ۱۸) و بر ابراز محبت کلامی به آنان نیز سفارش شده است.^۶

۱. لَا يَكْلُفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا.

۲. تکلیف بما لا يطاق، به تکلیف کردن به امر خارج از طاقت مکلف اطلاق می‌شود. تکلیف بما لا يطاق، تکلیفی است که تحمل آن از حدود قدرت افراد خارج است.

۳. قُلُوبُ الرِّجَالِ وَحُشْنَيَّةُ فَنَنُ تَأْلِفُهَا أَقْبَلَتْ عَلَيْهِ

۴. مَنْ أَحَبَ شَيْئًا لَهُجَّ بِذِكْرِهِ

۵. قَالَ مُوسَى علیه السلام يَا رَبِّ أَيُّ الْأَعْمَالُ أَفْضَلُ عِنْدَكَ قَالَ حُبُّ الْأَطْفَالَ فَإِنَّمَا يَفْطَرُهُمْ عَلَيَّ تَوْحِيدِي فَلَيَنْ أَمْتَهُمْ أَدْخِلْتُهُمْ جَنَّتِي بِرَحْمَتِي. قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ مِنَ الَّذِينَ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَيُؤْفِرْ كَبِيرَنَا وَيَعْرُفْ حَقَّنَا. عَرِ إِذَا أَحَبَّ أَحَدَكُمْ أَخَاهُ فَلَيُعْلِمْهُ فَإِنَّهُ أَصْلُحُ لِذَنَاتِ الْبَيْنِ.

(مجلسی، ۱۴۰۳: ۷۱ / ۱۸۲) پیامبر گرامی ﷺ فرمودند: کودکان را دوست بدارید و به ایشان ترحم کنید، و اگر به آنها وعده‌ای دادید وفا نمایید، که جز شما برای خود روزی آوری نمی‌شناستند.^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: ۶ / ۴۹) حضرت همچنین بی‌عدالتی بین فرزندان را مذمت فرمودند.^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۱ / ۹۲) از چشم‌انداز گزاره‌های دینی محبت به فرزندان پاداش عظیم به دنبال دارد.^۳ (طبرسی، ۱۴۱۲: ۲۱۹) ابراز محبت به فرزندان را می‌توان در قالب بوسیدن، بازی کردن با آنان، هدیه دادن و در رعایت عدالت بین فرزندان ابراز نمود. پیامبر گرامی ﷺ فرمودند: خداوند دوست دارد که میان فرزندان خود حتی در بوسیدن آنها به عدالت رفتار کنید.^۴ (پاینده، ۱۳۸۲: ۳۰۶) والدین مسئول تعامل عاطفی معتل با فرزندان دارند و متناسب با سن و دوره‌های رشدشان عواطف نشان می‌دهند؛ آنها را تنیبه بدنی نمی‌کنند و از قهر و اعمال تنیبه‌های سخت و طولانی مدت پرهیز می‌کنند. (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۳ / ۱۱۴) پدران مسئول انتظارات به‌هنجر از فرزندان دارند (نه افراط و نه تفریط) و زمینه‌های حریم‌شکنی و جسارت نایه‌هنجار را در فرزندان ایجاد نمی‌کنند. حضرت علی ﷺ فرمودند: وقتی فرزند در کودکی جرئت جسارت کردن به پدر خود را پیدا کند در بزرگسالی عاق پدرش خواهد شد و همچنین فرمودند: توجه زیاد به فرزندان (انتظارات اندک داشتن)، آنها را به زورگویان کوچک تبدیل می‌کند. (یعقوبی، ۱۳۵۸: ۳ / ۵۳)

ج) ارزیابی اجمالی سبک فرزندپروری با مریند در مقایسه با سبک فرزندپروری اسلامی در سبک فرزندپروری با مریند، به ارزش‌های اعتقادی و هنجارهای اخلاقی، بهای حداقلی داده می‌شود. در سبک فرزندپروری با مریند (در سبک غافلانه) به‌دلیل بی‌اعتنایی والدین به سرنوشت فرزندان و به‌دلیل عدم نظرارت بر آنان و به‌دلیل عدم وضع قوانین و عدم پذیرش عاطفی و اجتماعی فرزندان، پیامدهای منفی شناختی و رفتاری متعددی در فرزندان به وجود می‌آید. پیامد سبک فرزندپروری غافلانه، فرزندانی ناکارآمد، فرزندانی با خویشتن داری ضعیف، فرزندانی گریزان از خانواده، مدرسه و با اعتماد به نفس پایین و فقد مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی است. فرزندان این خانواده معمولاً به‌دلیل عدم نظرارت و تربیت صحیح به بزهکاری و انحرافات اجتماعی تمایل دارند و از عزت نفس پایینی برخوردارند. (سانترال، ۲۰۱۱: ۲۵۴) در

-
۱. أَحِبُّوا الصَّيْبَانَ وَأَرْحَمُوهُمْ فَإِذَا وَعَدْتُمُوهُمْ فَقُفُوا لَهُمْ فَإِنَّهُمْ لَا يَرَوْنَ إِلَّا أَنَّكُمْ تَرْزُقُوهُمْ.
 ۲. وَعَنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَوْلُهُ لِأَبْنَانِ قَقَيلَ أَحَدَهُمَا وَتَرَكَ الْأَخَرَ قَوْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اعْلُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ فِي السُّرِّ كَمَا تُحِبُّونَ أَنْ يَعْدُلُوا بَيْنَكُمْ فِي الْأَبْرَارِ وَاللُّطْفِ
 ۳. قَبَّلُوا أَوْلَادَكُمْ فَإِنَّ لَكُمْ بِكُلِّ قُبْلَةٍ دَرَجَةٌ فِي الْجَنَّةِ مَا بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ خَمْسُمَائَةٌ عَامٌ. قَبْلَةُ الْوَلَدِ رَحْمَةٌ وَقَبْلَةُ الْمَرْأَةِ شَهْوَةٌ وَقَبْلَةُ الْوَالِدَيْنِ عِبَادَةٌ وَقَبْلَةُ الرَّجُلِ أَخَاهُ دِينٌ.
 ۴. بِرُّ الرَّجُلِ بِوَلَدِهِ بِرُّهُ بِوَالِدَيْهِ. مَنْ كَانَ عِنْدَهُ صَبِيٌّ فَلْيَتَصَابَ لَهُ.
 ۵. إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَحِبُّ أَنْ تَعْدُلُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ حَتَّى فِي الْقِبْلَةِ.

سبک فرزندپروری بامریند (در گونه مستبدانه) توجهی به نیازهای عاطفی فرزندان نشده است. والدینی که طردکننده^۱ و رفتار مستبدانه دارند، فرزندانشان در تعاملات اجتماعی و بین فردی با مشکلات جدی مواجه هستند. طرد و بی‌توجهی عاطفی به فرزندان ممکن است باعث تضعیف اعتماد به نفس، هراس، پرخاشگری و تعصب افراطی بشود. طرد عاطفی فرزندان موجب یک نارساکنشی^۲ در رابطه والد - کودک می‌شود و ایجاد اضطراب و ترس می‌نماید. (لیب^۳ و دیگران، ۸۶۶ - ۸۵۹) فرزندانی که تحت تربیت مستبدانه و دارای والدینی با انتظارات بالا و تنبیه‌گرانه هستند، معمولاً دارای رفتارهای دفاعی، مضطربانه و تغییرپذیر بوده و فراوانی از نزواهی اجتماعی و اعتماد به نفس پایین در آنان بیشتر است. یکی از ویژگی‌های افراد مضطرب، نگرانی آنها درباره خطاهای خویش است، از این‌رو حتی وقتی به گونه‌ای مناسب و صحیح نیز عمل می‌کنند، عملکرد خود را ناصواب ارزیابی می‌نمایند. اگرچه درجه‌ای از ترس و اضطراب در دوران کودکی و نوجوانی طبیعی است و به عنوان بخشی از تحول به‌هنگار به حساب می‌آید اما برخی از ترس‌ها و اضطراب‌ها ممکن است تا بزرگسالی ادامه یابد و ممکن است فراتر از حالت به‌هنگار باشد. عوامل مختلفی از جمله کیفیت پدیدآیی دلستگی در کودکان و سبک فرزندپروری والدین در پدیدآیی اضطراب و افسردگی دوره کودکی و نوجوانی و حتی بزرگسالی، تاثیر معناداری دارد. (خدا پناهی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۳ - ۵) در سبک فرزندپروری بامریند (در همه گونه‌ها) توجهی به اخلاق و ارزش‌های والای انسانی نشده است. در فرزندپروری مبتنی بر گزاره‌های اسلامی، رعایت هنجارهای انسانی و ارزش‌های والای انسانی محور و عمود است. حضرت امیرالمؤمنین^{علیه السلام} در رابطه اهمیت هنجارهای ارزشی به فرزندان خود می‌فرماید: به نیکی‌ها امر کن و خود نیکوکار باش، و با دست و زبان بدی‌ها را انکار کن، و بکوش تا از بدکاران دور باشی، و در راه خدا آن‌گونه که شایسته است تلاش کن، و هرگز سرزنش ملامتگران تو را از تلاش در راه خدا باز ندارد. شناخت خود را در دین به کمال رسان، خود را برای استقامت برابر مشکلات عادت ده، که شکیبایی در راه حق عادتی پسندیده است، در تمام کارها خود را به خدا واکذار، که به پناهگاه مطمئن و نیرومندی رسیده‌ای، در دعا با اخلاص پروردگارت را بخوان، که بخشیدن و محروم کردن به دست اوست، و فراوان از خدا درخواست خیر و نیکی داشته باش. وصیت مرا به درستی دریاب، و به سادگی از آن نگذر، زیرا بهترین سخن آن است که سودمند باشد، بدان علمی که سودمند نباشد، فایده‌ای نخواهد داشت، و دانشی که سزاوار یادگیری نیست سودی ندارد. (شریف الرضی، ۱۴۱۴: ۳۹۲ - ۳۹۳) کُنش‌های رفتاری و بهویژه رفتارهای اخلاقی، از عوامل مهم در بهبود تعامل اجتماعی، خانوادگی و سلامت روانی هستند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد عوامل گوناگونی از جمله

1. Rejective.

2. Dysfunctional.

3. Lieb.

ویژگی‌های شخصیتی، ارتباط متقابل صحیح، پاییندی مذهبی و التزام به هنجارهای اخلاقی، بر کارآمدی و مصوبنیت بخشی از آسیب‌های روانی کمک می‌کند. (صفورایی پاریزی، ۱۳۸۸) لزوم التزام والدین به هنجارهای اخلاقی و به خصوص اخلاق اسلامی و التزام به انتقال این هنجارها به فرزندان از موضوعات اساسی در گزاره‌های اسلامی است. بزرگترین حکمت و فلسفه بعثت انبیاء ترویج اخلاق و هنجارهای اخلاقی بوده است.^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳ / ۳۷۲ : ۶۷) مهم‌ترین مصاديق اخلاق اجتماعی عبارتند از ارتباط کلامی^۲ و غیرکلامی^۳ نیکو، راستی در گفتار و رفتار، رعایت ادب، احترام به دیگران، خوشبینی، چشم‌پاکی، پاکدامنی، پرهیز کاری، عدالتورزی و رعایت حقوق دیگران. در سبک فرزندپروری با مریند، اهمیت و ارزش مسائل اخلاقی، کمتر ملاحظه شده است.

از دیگر موضوعات اساسی است که در فرزندپروری اسلامی به آن عنایت ویژه شده اما در سبک با مریند (در همه گونه‌ها) مورد غفلت قرار گرفته است، ترسیم الگوی صحیح در روابط اجتماعی است. حضرت در این باره فرمودند: ای پسرم! نفس خود را میزان میان خود و دیگران قرار ده، پس آنچه را که برای خود دوست داری برای دیگران نیز دوست بدار، و آنچه را که برای خود نمی‌پسندی، برای دیگران می‌پسند، ستم روا مدار، آن گونه که دوست نداری به تو ستم شود، نیکوکار باش، آن گونه که دوست داری به تو نیکی کنند، و آنچه را که برای دیگران زشت می‌داری برای خود نیز زشت بشمار، و چیزی را برای مردم رضایت بده که برای خود می‌پسندی، آنچه نمی‌دانی نگو، گرچه آنچه را می‌دانی اندک است، آنچه را دوست نداری به تو نسبت دهن، درباره دیگران مگو بدان که خود بزرگ‌بینی و غرور، مخالف راستی، و آفت عقل است، نهایت کوشش را در زندگی داشته باش، و در فکر ذخیره‌سازی برای دیگران مباش، آنگاه که به راه راست هدایت شدی، در برابر پروردگارت از هر فروتنی خاضع تر باش. (شریف الرضی، ۱۴۱۴ : ۳۹۷) در گزاره‌های اسلامی تلاش شده فرزندان به گونه‌ای هنجارمدار، اجتماعی، ضابطه‌مند، اخلاق‌محور، مسئول و دارای خودکنترلی و آخرت‌محوری، تربیت شوند. عدم توجه به پرورش دینی و جهان‌بینی توحیدی یکی از مهم‌ترین نقاط ضعف در سبک فرزندپروری با مریند است.

از چشم‌انداز اسلامی مسوؤلیت والدین تنها تأمین غذا و لباس و بهداشت فرزندان نیست، بلکه باید به همه ابعاد وجودی فرزندان در مراحل مختلف تحول اهتمام داشته باشند و مهم‌تر از همه، آنان را بر فطرت توحیدی و الهی، تربیت کنند. تفکر دینی کودک متناسب با فرایند تحولی او تغییر می‌کند و برخی از اتفاقات دوره کودکی منشاء تحولات اخلاقی و تربیتی کودک در بزرگسالی می‌گردد. در سبک

۱. إِنَّمَا بُعْثُتُ لِأَنَّمِّ مَكَارِمَ الْأُخْلَاقِ.

2. Verbal communication.

3. Nonverbal communication.

فرزندپروری بامریند اشاره‌ای به ارائه چشم‌انداز صحیح از زندگی دنیوی و چالش‌های آن نشده است. در گزاره‌های اسلامی تلاش شده چشم‌انداز و بینش صحیح نسبت به اهداف خلقت در فرزندان شکل بگیرد. محور اصلی و شاخص اساسی در سبک فرزندپروری اسلامی، انسان‌شناسی توحیدی و توجه به اهداف خلقت انسان است. حضرت علی<ص> در این باره فرمودند: ای پسرم! من تو را از دنیا و تحولات گوناگونش، و نابودی و دست به دست گردیدنش آگاه کردم، و از آخرت و آنچه برای انسان‌ها در آنجا فراهم است اطلاع دادم، و برای هر دو مثال‌ها زدم، تا پندپذیری، و راه و رسم زندگی بیاموزی، همانا داستان آن کس که دنیا را آزمود، چونان مسافرانی است که در سر منزلی بی‌آب و علف و دشوار اقامت دارند و قصد کوچ کردن به سرزمینی را دارند که در آنجا آسایش و رفاه فراهم است. پس مشکلات راه را تحمل می‌کنند، و جدایی دوستان را می‌پذیرند، و سختی سفر، و ناگواری غذا را با جان و دل قبول می‌کنند، تا به جایگاه وسیع، و منزلگاه آمن، با آرامش قدم بگذارند، و از تمام سختی‌های طول سفر احساس ناراحتی ندارند، و هزینه‌های مصرف شده را غرامت نمی‌شمارند، و هیچ‌چیز برای آنان دوست داشتنی نیست جز آنکه به منزل آمن، و محل آرامش برسند. اما داستان دنیاپرستان همانند گروهی است که از جایگاهی پر از نعمت‌ها می‌خواهند به سرزمین خشک و بی‌آب و علف کوچ کنند، پس در نظر آنان چیزی ناراحت‌کننده‌تر از این نیست که از جایگاه خود جدا می‌شوند، و ناراحتی‌ها را باید تحمل کنند.

(شريف الرضي، ۱۴۱۴: ۳۹۶)

نتیجه

از تبع و بررسی در گزاره‌های اسلامی و اخلاقی مرتبط با سبک فرزندپروری می‌توان نتیجه گرفت که:

۱. سبک فرزندپروری مبتنی بر آموزه‌های اخلاقی و اسلامی، افزون بر برخورداری از همه نقاط قوت سبک فرزندپروری بامریند، از نقاط قوت و اتقان و جامعیت برخوردار است.
۲. توجه به اخلاق و رفتار اسلامی، یگانه‌پرستی، خداسویی، معادباوری و اقتدار مبتنی بر محبت و حقوق طرفینی، از امتیازات منحصر به فرد سبک فرزندپروری اسلامی است.
۳. تعامل عاطفی و اقناعی والدین با فرزندان، از دیگر امتیازات مهم سبک فرزندپروری اسلامی است.
۴. تقویت ویژگی پرهیز کارانه و عفیفانه و کنترل خویشتن در برخورد با گناه و کارهای ناشایست، از آموزه‌های مهم در سبک فرزندپروری اسلامی است.
۵. پرهیز از اعطای آزادی بی‌ضابطه و مبتنی بر اباحی‌گری و لذت‌جویی گناه‌آلود، از امتیازات ممتاز در سبک فرزندپروری اسلامی است.

۶. سبک فرزندپروری بامریند بهدلیل ابتناء بر تجربیات و علوم بشری صیرف و بی بهره بودن از برخی اصول تربیتی که در آموزه های اسلامی وجود دارد، قادر نخواهد بود بهروزی و سعادت افراد را تضمین نماید. در سبک فرزندپروری اسلامی، مهراه های تربیتی و اخلاقی به گونه ای چیده شده که افزون بر سلامت دنیوی، سلامت اخروی را نیز در پی دارد.

۷. توجه به ارزش های والای انسانی، مسئول بودن والدین نسبت به تربیت فرزندان، تأکید بر تعامل عاطفی و هیجانی به هنجار با فرزندان، تقویت روحیه عفتمدار و پرهیز کارانه و مودبانه در فرزندان، از امتیازاتی است که در سبک فرزندپروری اسلامی مورد توجه ویژه است.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم، ترجمه حضرت آیت الله مکارم شیرازی.
۲. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، ۱۴۰۴ق، شرح نهج البالغه، قم، مکتبة آیة الله المرعشی النجفی.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۳۶۲، الخصال، قم، جامعه مدرسین.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۴۱۳، من لا يحضره الفقيه، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
۵. ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، ۱۳۸۵ق، دعائیم الإسلام و ذکر الحال و الحرام و القضايا والأحكام، قم، آل الیت ﷺ.
۶. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ۱۴۰۴، تحف العقول عن آل الرسول ﷺ، قم، جامعه مدرسین.
۷. بخاری الجعفی، محمد ابن اسماعیل، ۱۴۰۶، صحیح البخاری، بیروت، دار الفکر.
۸. برقی، احمد بن محمد بن خالد، ۱۳۷۱، المحسن، قم، دار الكتب الإسلامية.
۹. بیهقی، احمد بن حسین، ۱۴۱۹، السنن الكبيری، بیروت، دار الفکر.
۱۰. پاپالیا، دایان ای، ۱۳۹۱، روان‌شناسی رشد و تحول انسان، ترجمه داود عرب قهستانی و همکاران، تهران، رشد.
۱۱. پاینده، ابوالقاسم، ۱۳۸۲، نهج الفصاحة (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول ﷺ)، تهران، دنیای دانش.
۱۲. پرچم، اعظم؛ مریم فاتحی زاده و حمیده الله یاری، ۱۳۹۱، «مقایسه سبک های فرزندپروری بامریند با سبک فرزندپروری مسئولانه در اسلام»، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، شماره ۲۰ (۱۴)، ص ۱۱۵ - ۱۳۸.
۱۳. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، ۱۳۶۶، تصنیف غرر الحکم و درر الكلم، قم، دفتر تبلیغات.

۱۴. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۹، زن در آینه جلال و جمال، قم، اسراء.
۱۵. حر عاملی، محمد بن حسن، ۱۴۰۹، وسائل الشیعیة، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۱۶. خدایانی، محمد کریم؛ سعید قبری؛ حسین نادعلی و پریسا سید موسوی، ۱۳۹۱، «کیفیت روابط مادر - کودک و نشانگان اضطرابی در کودکان پیش دبستانی»، *فصلنامه علمی - پژوهشی روانشناسی تحولی*، شماره ۹ (۳۳)، ص ۱۳ - ۵.
۱۷. دیلمی، حسن بن محمد، ۱۴۱۲، *إرشاد القلوب إلى الصواب* (للدلیلی)، قم، الشریف الرضی.
۱۸. سیفی گندمانی، محمد یاسین؛ مجید صفاری نیا و سارا کلاتری میبدی، ۱۳۹۲، «سنخ شناسی فرزندپروری خانواده (ترکیب فرزندپروری پدر و مادر) و تأثیر آن در گرایش به مواد مخدر در نوجوانان پسر»، *فصلنامه علمی - پژوهشی اعتیاد پژوهی*، شماره ۷ (۲۵)، ص ۲۴ - ۱۱.
۱۹. شریف الرضی، محمد بن حسین، ۱۴۱۴، *نهج البلاғة*، (للهصیح صالح)، قم، هجرت.
۲۰. شعبانی، حسن، ۱۳۸۵، *مهارت‌های آموزشی و پرورشی (روش‌ها و فنون تدریس)*، تهران، سمت.
۲۱. شعیری، محمد بن محمد، بی‌تا، *جامع الأخبار* (لشیعی)، نجف، مطبعة حیدریة.
۲۲. طوسي، محمد بن الحسن، ۱۴۱۴، *الأمامي* (لطفوسي)، قم، دار الثقافة.
۲۳. قدسی، علی محمد و مرتضی قائمی، ۱۳۹۳، «بررسی شبک‌های فرزندپروری با شبک فرزندپروری امام علی علیهم السلام در نامه سی و یکم نهج البلاغه»، *فصلنامه پژوهشنامه نهج البلاغه*، شماره ۲ (۸)، ص ۱۹ - ۱.
۲۴. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، ۱۴۰۷، *الکافی*، (ط - الإسلامية)، تهران، دار الكتب الإسلامية.
۲۵. لورا برک، ۱۳۹۴، *روانشناسی رشد: از لفاح تا کودکی*، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران، ارسباران.
۲۶. لیشی واسطی، علی بن محمد، ۱۳۷۶، *عيون الحكم والمواعظ* (لشیعی)، قم، دار الحديث.
۲۷. مجلسی، محمد باقر، ۱۴۰۳، *بحار الانوار*، بیروت، دار احیاء التراث العربي.
۲۸. مفید، محمد بن محمد، ۱۴۱۳، *الاختصاص*، قم، المؤتمر العالمي لالفیفة الشیخ المفید.
۲۹. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، ۱۳۸۷، *شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه*، تهران، انتشارات دار الكتاب الاسلامیه.
۳۰. نوری، میرزا حسین، ۱۴۰۸، *مستدرک الوسائل*، بیروت، مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث علیهم السلام.
۳۱. ورام بن أبي فراس، مسعود بن عیسی، ۱۴۱۰، *تنبیه الخواطر و نزهه النواخر المعروف بمجموعه ورام*، قم، مکتبه فقیه.

32. Baumrind, D., 1991, *Effective parenting during the early adolescent transition*, In P. E. Cowan & E. M. Hethrington (Eds), Family transitions, Advances in family research (vol. 2, pp. 111 - 163) , Hillsdale, NJ, Erlbaum.
33. Bornstein, M. (Ed.), 2002, *Handbook of parenting*, Vol. 3, Being and becoming a parent (2Nd Ed.), Mahwah, NJ, Erlbaum.
34. Denita, M. R., Elizabeth, C., & William, J. R., 2005, *Behavioral parent training as a treatment for externalizing behaviors and disruptive behavior disorders*, a Meta - analysis, School Psychology Review, 34, Issue 3.
35. Han, Y. S, 2006, *Chronicity of Maternal Depression, Child - Rearing Beliefs, and Child Problematic Behaviors at 54 Months*, M. S., The University of Texas at Dallas.
36. Kawabata, Y., 2011, *Maternal and paternal parenting styles associated in children and adolescents A conceptual analysis and meta - analytic review*, Developmen - tal Review 31, 240 - 278.
37. Kusterer, K. D., 2009, *I mpoct of Parenting styles on Acadermic Achivement, Parenting style Involvement*, Personallity and peer orientation, A Doctoral Dissertation Presented to the Graduate Faculty of the Department of Psycology for the Degree of Doctor of Philosophy in clinical Psychology Lang Island Unicersity.
38. Lieb, R., Wittchen, H., Hofler, Ml., Stat, D., Fuetsch, M., Stein, M., & Merikangas, K., 2007, *Parental psychopathology, parenting styles and the risk of social phobia in offspring*, Archives of General Psychiatry, 57, 859 – 866.
39. Regaldo, M., Sareen, H., Inkelas, M.,Wissow, L. S., & Halfon, N., 2004, *Parents'discipline of young children, Results from the National Survey of Early Childhood Health*, Pediatrics, 113, 1952 – 1958.
40. Santrock, John W., 2011, *Life - span development*, Published by McGraw - Hill, an imprint of The McGraw - Hill CompaniesAvenue of the Americas, New York, Schaufeli, W. B.
41. Sternberg, J. R., 2011, *A review of the relationship among parenting practices*, parenting style, and adolescent school achievement, Educational Psychology Review, 17, 120 - 146.
42. Wilmshurst, L., 2005, *Essentials of child psychopathology*, New Jersey, John Wiely & Sons, Inc.
43. Zang, R. B., 2011, *An investigation of maternal personality styles and subjective well - being*, personality and individual differences, 44, p. 589.

